

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ КОМУНІТАРИЗМУ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ

У статті здійснено аналіз проблем ставлення до правових цінностей згідно з комунітаристським підходом у філософії та теорії права. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що в правовій науці на сьогодні не вироблено єдиної позиції стосовно цінностей права, їх природи, ієрархії, співвідношення меж. Проблеми є надзвичайно важливими нині, оскільки Україна переживає період поступового переходу від одних ідеологічних та наукових засад до інших, тому потрібно досліджувати вихідні теоретико-філософські категорії, однією з яких є правові цінності, для розуміння права, його творення та реалізації в житті суспільства.

Ключові слова: правові цінності, комунітаризм, лібералізм, справедливість, благо, свобода, індивід, суспільство.

Теорія цінностей (аксіологія) – це філософська теорія або вчення про цінності, їхню сутність і природу, типи й значення, яка з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей. Як філософська категорія цінність – це те, що почуття і розум людей диктують визнати особливо вагомим з усього і до чого можна прагнути, ставитися з повагою і визнавати як обов'язкове [1, с. 207]. Об'єктивістська позиція передбачає, що цінності існують об'єктивно, незалежно від свідомості суб'єкта, а він може лише правильно чи неправильно оцінювати, використовувати їх. Суб'єктивістську позицію характеризує визнання того, що цінності конституюють (створять) суб'єкти. Поділ теорії цінностей на цінності як суще та цінності як належне характерний для права.

Комунітаризм (від лат. *communitas* – спільнота, громада, община) як ідеологічна, політична, соціальна, правова теорія виник у другій половині ХХ століття і сформувався в потужний рух ближче до його кінця. Цей напрям ґрунтується на такій традиційній цінності, як пріоритет суспільних інтересів над індивідуальними. Представники комунітаристської теорії велику увагу приділяють соціальній справедливості, необхідними передумовами якої є розвиток соціальних та екологічних програм, надання населенню безкоштовної освіти та охорони здоров'я, контроль над ринком та підприємництвом з позиції соціальної відповідальності [3, с. 157–159].

Виникненню концепції комунітаризму передувала наукова праця американського філософа Джона Роулза «Теорія справедливості» (1971), у якій автор представляє концепцію справедливо-го облаштування суспільства та порушує питання

про те, як обґрунтувати справедливість в умовах сучасного суспільства. Вона започаткувала палкі дебати в соціальній філософії, філософії політики, а згодом і в філософії права. Дискусія, яка зародилась між філософами А. Макінтайром і М. Сенделом у їхніх роботах «Після чесноти» (1982) та «Лібералізм і межі справедливості» (1982), критикує «надлишок лібералізму» з притаманним йому політичним та економічним індивідуалізмом. На думку авторів, такий стан речей призводить до «самопозбавлення» людиною своїх громадянських обов'язків та суспільних зв'язків. На сьогодні, як зазначає О. Панкевич, можна стверджувати, що «дихотомія “лібералізм – комунітаризм” залишається центральною для сучасної європейської та американської політико-правової філософії» [2, с. 131].

Комунітаристи критикують індивідуалістичну ліберальну антропологію, яку звинувачують у нехтуванні соціальної спільноти як необхідної умови реалізації соціальної свободи та справедливості. Їхній ідеал – асоціативна мікроспільнота общинного типу. На думку послідовників цієї теорії, індивідуальні права не можна приносити в жертву заради загального блага, а принципи справедливості, що визначають ці права, не можуть ґрунтуватись на певних конкретних уявленнях про гідне життя. Комунітарні критики, звертаючись переважно до аргументів Гегеля проти Канта, оскаржують твердження про примат права над благом і пов'язане з ним уявлення про людину як автономну істоту, здатну вільно вибирати цінності і мету свого існування [4, с. 336]. Пропонувана лібералізмом концепція особистості, підкреслюють комунітаристи, врешті-решт ігнорує залучення людини до різноманітних суспільних

практик та її «обтяження» різними соціальними ролями. Мета та цінності, соціальні за своєю природою, постають просто як предмет вибору індивіда. Насправді ж вони визначають ідентичність особистості в тому сенсі, що людина не може сприймати себе окремо і незалежно від них.

Таким чином, ліберальному уявленню про людину як вільного і раціонально діючого індивіда комунітарні критики протиставляють ідею соціальної обумовленості особистості, її діяльності, її прав та свобод, цінностей, цілей, ідей та принципів.

Як ми вже зазначали вище, до цінностей застосовують, за однією з найпоширеніших класифікацій, об'єктивістський та суб'єктивістський підходи. У різниці ставлення до аксіологічних категорій ми й знаходимо особливості розуміння цінностей у комунітаристському підході. Позицію послідовників Ч. Тейлора, М. Сендела, А. Макінтайра, А. Етціоні та М. Уолцера з упевненістю можна назвати об'єктивістською. Вони висувують лібералам звинувачення в суб'єктивізмі: твердження про автономний, вільний вибір людиною своїх цінностей та цілей означає уявлення про благо як абсолютно довільне віддання переваги одним категоріям та не має жодного раціонального обґрунтування з точки зору, так би мовити, незацікавленої особи. Цінності в такому разі є виключно особистою позицією індивіда та не передбачають будь-якої сторонньої оцінки. Діє принцип нейтральності, що не віддає переваги жодній цінності та передбачає відсутність раціонального обґрунтування блага як такого [4, с. 337–338]. Начебто в кожного своя правда. Комунітаристи стверджують, що уникнути релятивізму та суб'єктивізму в цьому разі можна за допомогою середовища існування індивідів, у якому вони взаємодіють, – соціуму. Спільнота (сім'я, школа, нація, народ, суспільство) в різноманітті соціальних зв'язків виступає джерелом та гарантом об'єктивності, а отже, справжності, істинності цінностей. Соціум виступає таким собі арбітром, що оцінює погляди та діяльність індивіда. Тобто саме суспільство вирішує, що є справедливим, що є благом.

Якщо ж суспільство розуміти як сукупність індивідів, кожен з яких має власний інтерес, а сукупність таких інтересів дає формулювання загальних принципів співіснування, то універсальний характер будь-яких цінностей видається неможливим апіорі. Немає того судді, котрий розсудить двох осіб з протилежною думкою щодо одного й того самого питання. Зазвичай у ліберальній теорії універсальність цінностей обґрунтовується природою людини чи теологічним джерелом її походження (Богом) [4, с. 340].

Проте комунітаристи вважають, що такі категорії лишаються суб'єктивними, оскільки єдиного, уніфікованого розуміння природи Божої та людської бути не може.

Деякі дослідники, зокрема російський філософ права С. Моїсеєв, відзначають, що універсальні цінності є неможливими навіть з позиції комунітарного підходу, оскільки кожна спільнота, як і кожен індивід, вирішує для себе, що є благом. Тому імплікацією методології комунітаризму є культурний релятивізм як уявлення про правильне і неправильне для певного суспільства чи культури відповідно до ставлення цих самих суспільства чи культури [6, с. 121]. На нашу думку, можна заперечити такому аргументу тим, що комунітарна теорія не передбачає вихідну нейтральність та автономність спільноти, як це обґрунтовує ліберальна концепція для індивіда. Існують об'єктивні зв'язки як між індивідами всередині спільноти, так і між спільнотами всередині інших спільнот. Для прикладу можна взяти сім'ю, яка формує певні, зокрема правові, цінності, далі – церкву, потім – народ країни. Більша спільнота надає ціннісні орієнтири меншим, і навпаки, сукупність поглядів менших спільнот утворює певну систему цінностей більшої спільноти. Таким чином, такий «культурний релятивізм» принципово відрізняється від ліберального суб'єктивізму та релятивізму.

Базовою, головною соціально-етичною та правовою цінністю для комунітаристів є спільне благо (*common good*). Ф. Селзнік вважав, що комунітарний підхід високо цінує спільне благо або ідеали спільного блага й обмежує прагнення до індивідуальної незалежності та самореалізації [5, с. 165]. На нашу думку, представники цього напрямку розвивають у цьому сенсі ідеї утилітаристів Дж. Бенґама, Д.-С. Міля. Вони розглядають «корисність» як головний критерій усіх цінностей у сферах пізнання та дії. Корисність у такому сенсі означає досягнення «максимізації задоволення» для максимальної кількості людей, що утворюють певну соціальну групу, не вдаючись у моральні, духовні переживання та страждання, докори сумління. Так, цінністю права стає встановлення правил поведінки, що здатні надати «найбільше щастя найбільшій кількості осіб» [7, с. 63–67]. Для поєднання особистого щастя із загальним використовується моральний критерій, суть якого зводиться до оцінки якості дії щодо наслідків цієї дії для життя окремої людини та суспільства в цілому. Позитивним моментом такого підходу, на нашу думку, є практичність, що за умови врахування цієї доктрини в нормотворенні та правореалізації допоможе ефективніше

регулювати суспільні відносини, об'єктивність (у порівнянні з моральними критеріями), оскільки корисність можна певним чином дослідити з допомогою наукових методів.

Теорії корисності протиставляється ідея справедливості, прихильники якої стверджують, що «право – це не завод з виробництва суспільного порядку», а мистецтво, що прагне досягти проголошеної мети. У всі часи і в усіх народів вважалося, що право має бути справедливим. При цьому або воно розглядалося як втілення справедливості, або ставилася мета узгодити його зі справедливістю. Справедливість – одна з найдовговічніших і найсуттєвіших цінностей права. Деякі правові цінності є мінливими. Наприклад, рівність, національний інтерес, класовий інтерес, прогрес, вірність звичаям, права людини тощо з'являються і зникають на певному історичному етапі. Були часи, коли вони зовсім не визнавалися. Наприклад, за відсутності класової свідомості, духу індивідуалізму відповідні цінності просто не існували. Справедливість – не тільки вічна, а й вища цінність у праві. Усі інші сумірні з нею і дійсні лише за умови, що вони не суперечать справедливості.

Комунітаристи вважають критерієм справедливості відповідність блага спільноті (комуни). Вони визнають її пріоритет у порівнянні з іншими правовими, політичними, етичними ідеалами, проте критикують «обмеження блага та

встановлення його меж» правом. Так, учений М. Дж. Сендел «правильною» справедливістю вважає таку, що фіксує інтереси не конкретного індивіда, а суспільства [3, с. 159]. На його думку, зв'язки в спільноті існують об'єктивно та з необхідністю впливають на індивіда, надаючи йому уявлення про цінності, цілі та блага. Один з ідеологів комунітаризму Ч. Тейлор підкреслює, що принцип справедливості має розглядатися лише разом зі спільним благом [8, с. 160], що є необхідною передумовою розвитку як суспільства, так і індивідів у ньому.

Правові цінності, обстоювані комунітаристами, застосовуються і в сучасному законодавстві розвинутих країн, зокрема країн Західної Європи, і в правозастосовчій практиці. Хоч, на нашу думку, таке дослідження може бути темою окремої статті, варто проілюструвати, яким чином філософсько-ідеологічні концепції, розглянуті в цій праці, знаходять своє відображення в площині юриспруденції. Так, Конституційний Суд Німеччини сформулював чітку комунітарну перспективу концепції людського існування: «Образ людини в Основному Законі – це не образ ізольованого, суверенного індивіда; радше Основний Закон розсудив на користь взаємовідносин між індивідом та спільнотою в сенсі залежності особи від спільноти та існування її обов'язків перед спільнотою, без утисків для індивідуальної цінності особи» [9, с. 436].

Список літератури

1. Філософія права : навч. посіб. / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
2. Панкевич О. З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії [Електронний ресурс] / О. З. Панкевич // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 3. – Режим доступу: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-4-2013/item/130-liberalizm-i-komunitaryzm-do-pytannia-pro-dvi-paradyhmy-suchasnoi-polityko-pravovoi-filosofii-pankevych-o-z>. – Назва з екрана.
3. Панченко Б. Б. Понимание справедливости в идеологии коммунитаризма [Электронный ресурс] / Б. Б. Панченко // Власть. – 2013. – № 2. – С. 157–159. – Режим доступа: http://www.isras.ru/index.php?page_id=2384&id=1897&f=. – Загл. с экрана.
4. История философии: Запад – Россия – Восток (книга четвертая : Философия XX в.) / под ред. Н. В. Мотрошиловой, А. М. Руткевича. – 2-е изд. – М. : «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 2003. – 448 с.
5. Selznick Ph. The Communitarian Persuasion / Philip Selznick. – Washington, DC : Woodrow Wilson Center Press, 2002. – 251 p.
6. Моїсєєв С. Сучасна теорія прав людини: ліберальні та комунітаристські підходи / С. Моїсєєв // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 118–134.
7. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Жан-Луи Бержель ; под общ. ред. В. И. Даниленко ; пер. с фр. – М. : Изд. дом NOTA BENE, 2000. – 576 с.
8. Taylor Ch. Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate / Ch. Taylor // Liberalism and Moral Life / ed. N. Rosenblum. – Cambridge : Harvard Univ. Press, 1989. – 277 p.
9. Brugger W. Communitarianism as the social and legal theory behind the German Constitution [Electronic resource] / W. Brugger // Oxford University Press and New York University School of Law 2003, I.CON. – 2004. – Vol. 2, № 3. – P. 431–460. – Mode of access: <http://icon.oxfordjournals.org/content/2/3/431.full.pdf>. – Title from the screen.

I. Kravtsov

LEGAL VALUES IN COMMUNITARIANISM AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL THEORY

The author analyses the problem of an attitude to legal values according to the communitarian approach in philosophy and the theory of law. The topicality of this issue is caused by the fact that nowadays there is no unified position on values of law, their nature, hierarchy, relationship boundaries. Problems are extremely

important at the present time, as Ukraine is experiencing a period of gradual transition from one type of ideological and scientific principles to others, so it is needed to explore the background theoretical and philosophical categories, one of which is the legal value, in order to understand the law, its creation and implementation in society.

Since its emergence as a philosophical and legal stream, social and political ideology in the communitarianism of the 1980s occupied an important place in scientific discourse. Criticism of liberalism that formed the basis of the communitarian position is still relevant to the "Western" (European and American) social, political, and legal philosophy. We can say that opposition between liberals and communitarians is a key scientific debate in the 21st century. Surging world globalization processes affect the development of legal relations between individuals, nationalities, and nations and necessitate a reflection of the current legal phenomena and an adequate prediction of future processes.

The liberal conception of man as a free and rationally acting individual is opposed to the idea of not only the person's social and cultural stipulation but also human activities, values, rights, duties, etc. Communitarians consider a social community as an essential condition for realization of social freedom and justice. Such legal values as justice, common good, utility, freedom get new features in reflecting the philosophy and the theory of law due to developments of communitarian representatives. This elaboration expands the boundaries of legal knowledge and creates conditions for a deeper understanding of the role of law in social relations.

Keywords: legal values, communitarianism, liberalism, justice, good, freedom, individual, society.

Матеріал надійшов 03.04.2016

УДК 340(477)

Зборошенко Д. М.

ПРАВО НАРОДУ НА ОПІР В ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО УТВЕРДЖЕННЯ

У статті здійснено аналіз становлення права народу на опір як природного права людини від першої згадки про нього, через зародження концепції народного опору в думці мислителів епохи Середньовіччя, визначення права на опір як складової теорії суспільного договору та до його утвердження, визнання природним правом та початок використання в політичній площині.

Ключові слова: право народу на опір, природні права, теорія суспільного договору, Конституція України, Біблія, Велика хартія вольностей.

Після Революції Гідності право народу на опір гнобленню здобуло підвищену увагу в українському суспільстві. Непоодинокими є як експертні та наукові дослідження, предметом яких є це право, так і заклики до закріплення відповідної правової норми в тексті Конституції України.

Метою цієї статті є дослідження змісту права народу на опір через з'ясування його витоків та етапів становлення. Буде проаналізовано ідеї і погляди філософів та мислителів, які зробили найвагоміший внесок у розвиток концепції права на опір. Його еволюція розглядатиметься